

Νικόλαος Τσουρής

Η ελληνορθόδοξη
εκπαιδευτική δραστηριότητα
στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης
(19^{ος} αιώνας)

ISBN 978-960-456-449-1

© Copyright 2015, Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Νίκος Τσουρής

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία

Εκτύπωση

Βιβλιοδεσία

Π. ΖΗΤΗ & Σια ΟΕ

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας

Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΖΗΤΗ**

www.ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ - ΠΩΛΗΣΗ ΛΙΑΝΙΚΗ-ΧΟΝΔΡΙΚΗ:

Χαριλάου Τρικούπη 22, 106 79 Αθήνα

Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες	7
Πρόλογος	9
Εισαγωγή	11
Ιστορικό πλαίσιο: Η εκπαίδευση στη Θράκη κατά την οθωμανική περίοδο μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830)	15

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ (1830-1878)

1. Παράγοντες που επηρέασαν την εκπαιδευτική πραγματικότητα στη Θράκη	29
2. Φορείς που είχαν την ευθύνη για την εκπαίδευση: Οικουμενικό Πατριαρχείο, ελληνικό κράτος και φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι	37
3. Η οργάνωση της εκπαίδευσης: δομή, μέθοδοι διδασκαλίας και μαθήματα	49
4. Τα ελληνικά σχολεία στο Βιλαέτι της Εντίρνε (Αδριανούπολης)	57
4.1. Σαντζάκι της Εντίρνε (Αδριανούπολης)	57
4.2. Σαντζάκι του Κίρκεκλισε (Σαράντα Εκκλησιών)	60
4.3. Σαντζάκι του Τεκφούρνταγ (Ραιδεστού)	63
4.4. Σαντζάκι της Γκιουμουλτζίνας (Κομοτηνής)	66
4.5. Σαντζάκι της Γκελίμπολου (Καλλίπολης)	67
4.6. Σαντζάκι του Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολης)	69
5. Συμπεράσματα	71

ΜΕΡΟΣ Β΄**Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ****ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ (1878) ΜΕΧΡΙ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ**

1. Η Συνθήκη του Βερολίνου και οι επιπτώσεις της στον ελληνορθόδοξο πληθυσμό της Θράκης	77
2. Το προνομιακό ζήτημα, η βουλγαρική προπαγάνδα και η διαμάχη Αθήνας-Κωνσταντινούπολης	81
3. Η δραστηριότητα των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων	89
4. Προβλήματα της εκπαιδευτικής διαδικασίας: η έλλειψη κεντρικού συντονισμού και το γλωσσικό πρόβλημα	117
5. Ο εθνικός προσανατολισμός του προγράμματος σπουδών	123
6. Κανονισμοί των εκπαιδευτηρίων	133
7. Οικονομικοί πόροι των σχολείων	139
8. Τα ελληνικά σχολεία στο Βιλαέτι της Εντίρνε (Αδριανούπολης)	145
8.1. Σαντζάκι της Εντίρνε (Αδριανούπολης)	147
8.2. Σαντζάκι του Κίρκκιλισε (Σαράντα Εκκλησιών)	149
8.3. Σαντζάκι του Τεκφούρνταγ (Ραιδεστού)	151
8.4. Σαντζάκι της Γκιουμουλτζίνας (Κομοτηνής)	154
8.5. Σαντζάκι της Γκελίμπολου (Καλλίπολης)	158
8.6. Σαντζάκι του Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολης)	160
9. Συμπεράσματα	163
Βιβλιογραφία	169
Παράρτημα	183
Α. Χρονολόγιο (19 ^{ου} αιώνα)	183
Β. Χάρτες	185
Γ. Τοπωνυμικός Πίνακας	188

Πρόλογος

Το βιβλίο αυτό εξετάζει τις ποικίλες εκφάνσεις της εκπαιδευτικής δραστηριότητας – ίδρυση, συντήρηση, χρηματοδότηση, λειτουργία των σχολείων κτλ. – των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στη Θράκη και ειδικότερα στο Βιλαέτι (Γενική Διοίκηση) της Αδριανούπολης κατά τον 19^ο αιώνα και κυρίως μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830). Αποτελεί αναθεωρημένη και επεξεργασμένη μορφή της μεταπτυχιακής μου εργασίας, η οποία εκπονήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος «Μεταπτυχιακές Σπουδές στον Παρευξείνιο Χώρο» του Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού των Παρευξείνιων Χωρών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Στόχος του είναι να αναδείξει το ζήτημα της εκπαίδευσης, το οποίο αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες διαστάσεις της πολιτισμικής φυσιογνωμίας του ελληνορθόδοξου κόσμου της οθωμανικής αυτοκρατορίας, κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο, οπότε και συνδέθηκε άρρηκτα με τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς και την εκπαιδευτική πολιτική του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Η μελέτη αντλεί και επεξεργάζεται στοιχεία από δημοσιευμένες πηγές (Κανονισμούς Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων, Λογοδοσίες των Συμβουλίων του Φ.Σ.Α., Εκθέσεις Πεπραγμένων του Σ.Δ.Ε.Γ. κτλ.), από τη σχετική βιβλιογραφία (μεγάλο μέρος της οποίας είναι άρθρα δημοσιευμένα στα περιοδικά: Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού, Θρακικά, Θρακικά Χρονικά, Θρακική Επετηρίδα, Μνημοσύνη κτλ.), καθώς και από δημοσιεύματα των εφημερίδων «Νεολόγος» και «Ανατολικός Αστήρ» που εκδίδονταν στην Κωνσταντινούπολη στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, σε μια προσπάθεια να ανασυνθέσει και να επανεκτιμήσει τη συνολική εικόνα του εκπαιδευτικού γίνεσθαι στα γεωγραφικά και χρονικά όρια που τέθηκαν παραπάνω. Η συγκέντρωση του υλικού πραγματοποιήθηκε κυρίως στις βιβλιοθήκες του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου και του ΙΜΧΑ

καθώς και στις δημοτικές βιβλιοθήκες της Ξάνθης και της Κομοτηνής. Αξιοποιήθηκαν επίσης και ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας στον Επίκουρο Καθηγητή κ. Ιάκωβο Ακτσόγλου για τη συνεχή καθοδήγηση και τις πολύτιμες συμβουλές του κατά τη συγγραφή της μελέτης στην αρχική της μορφή. Ευχαριστούμε, ακόμα, την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κ. Μαρία Δημάση και τον Επίκουρο Καθηγητή κ. Πασχάλη Βαλσαμίδα για τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις τους, καθώς και την αείμνηστη Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Μάρθα Πύλια για τις εύστοχες επισημάνσεις της. Τέλος ευχαριστούμε το προσωπικό των βιβλιοθηκών που επισκεφθήκαμε για την προθυμία με την οποία μας εξυπηρέτησε.

Εισαγωγή

Το ανά χειράς βιβλίο ξεκινάει με ένα εισαγωγικό ιστορικό πλαίσιο, το οποίο περιγράφει συνοπτικά την κατάσταση της εκπαίδευσης στη Θράκη κατά την οθωμανική περίοδο μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Ακολουθεί το πρώτο μέρος στο οποίο σκιαγραφείται η εκπαιδευτική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στη Θράκη και ειδικότερα στο βιλαέτι (τουρκ. Vilâyet) της Αδριανούπολης από την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830) μέχρι τη Συνθήκη του Βερολίνου το 1878, οπότε μεταβλήθηκαν σε σημαντικό βαθμό τόσο ο πολιτικός χάρτης όσο και οι ισορροπίες στη Βαλκανική χερσόνησο και δημιουργήθηκαν νέα δεδομένα. Το δεύτερο μέρος εξετάζει το εκπαιδευτικό γίγνεσθαι από το 1878 μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Το 1878 επιλέχθηκε ως χρονικό όριο για δύο λόγους: α) επειδή κατά το έτος αυτό ιδρύθηκε το αυτόνομο βουλγαρικό κράτος, γεγονός που επηρέασε καθοριστικά τις γενικότερες εξελίξεις στις ευρωπαϊκές περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας και μεταξύ αυτών και τον τομέα της εκπαίδευσης, όπως θα εξηγήσουμε στη συνέχεια και β) μετά την απόφαση του Συνεδρίου του Βερολίνου για την ίδρυση της αυτόνομης επαρχίας της Ανατολικής Ρωμυλίας, επακολούθησε διοικητική αναδιοργάνωση της περιοχής της Θράκης και μεταβλήθηκαν τα όρια του βιλαετίου της Αδριανούπολης.

Πιο συγκεκριμένα το πρώτο μέρος περιλαμβάνει πέντε κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στους παράγοντες που επηρέασαν την εκπαιδευτική πραγματικότητα στην περιοχή της Θράκης, το δεύτερο στους φορείς που είχαν την ευθύνη για τα εκπαιδευτικά πράγματα, το τρίτο στην οργάνωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας και το τέταρτο στα σχολεία που λειτουργούσαν ανά Διοίκηση (σαντζάκι) στο βιλαέτι της Αδριανούπολης. Τέλος στο πέμπτο κεφάλαιο εκτίθενται τα συμπεράσματα του πρώτου μέρους.

Το δεύτερο μέρος αποτελείται από εννιά κεφάλαια. Τα επτά πρώτα αναπτύσσουν τα εξής επιμέρους θέματα, τα οποία σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την εκπαιδευτική πραγματικότητα στη Θράκη: τις επιπτώσεις της Συνθήκης του Βερολίνου για τους Ελληνορθόδοξους της Θράκης, το προνομιακό ζήτημα, τη βουλγαρική προπαγάνδα, τη διαμάχη Αθήνας-Κωνσταντινούπολης, την εκπαιδευτική δραστηριότητα των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων, τα προβλήματα της εκπαιδευτικής διαδικασίας, τα εθνικά χαρακτηριστικά του προγράμματος σπουδών, τους κανονισμούς λειτουργίας και τους οικονομικούς πόρους των σχολείων. Το όγδοο κεφάλαιο αναφέρεται στα σχολεία που λειτουργούσαν στη Γενική Διοίκηση (βιλαέτι) της Αδριανούπολης ανά Διοίκηση (σαντζάκι), ενώ το ένατο παρουσιάζει τα συμπεράσματα του δεύτερου μέρους.

Η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση της βιβλιογραφίας, και ενός παραρτήματος που περιλαμβάνει χρονολόγιο, χάρτες και έναν πίνακα με την αντιστοίχιση των ελληνικών και των τουρκικών ονομάτων των τοπωνυμίων.

Στο σημείο αυτό επιβάλλεται να οριοθετήσουμε ακριβέστερα την περιοχή στην οποία εστιάζουμε το ερευνητικό μας ενδιαφέρον. Η οθωμανική αυτοκρατορία, στο χρονικό πλαίσιο το οποίο καλύπτει η μελέτη, διαιρούνταν διοικητικά σε Γενικές Διοικήσεις (βιλαέτια), υποδιοικήσεις των οποίων ήταν οι Διοικήσεις (σαντζάκια, τουρκ. *Sancak* ή *Liva*), τα οποία με τη σειρά τους αποτελούνταν από Υποδιοικήσεις (καζάδες, τουρκ. *Kaza*). Για να παρουσιάσουμε την έκταση στο γεωγραφικό χώρο της Γενικής Διοίκησης (βιλαετίου) της Αδριανούπολης οφείλουμε να επισημάνουμε τα εξής: Το 1864 σύμφωνα με τον Οργανωτικό Κανονισμό των Γενικών Διοικήσεων (*Vilâyat Nizâm-nâmesi*) που αφορούσε τη διοικητική διαίρεση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η Γενική Διοίκηση (βιλαέτι) της Αδριανούπολης περιλάμβανε τις Διοικήσεις (σαντζάκια) της Αδριανούπολης, της Ραιδεστού και της Καλλίπολης. Επιπλέον, στη Γενική Διοίκηση (βιλαέτι) της Αδριανούπολης υπάγονταν και οι Διοικήσεις (σαντζάκια) της Φιλιππούπολης και της Σηλύμνου, οι οποίες όμως αποσπάστηκαν με τη Συνθήκη του Βερολίνου και αποτέλεσαν την αυτόνομη επαρχία της Ανατολικής Ρωμυλίας μαζί με τμήμα της Διοίκησης (σαντζακίου) της Αδριανούπολης. Μετά το 1878 στη Γενική Διοίκηση (βιλαέτι) της Εντίρνε (Αδριανούπολης)¹ με έδρα την Αδριανούπολη ανήκαν διοικητικά έξι Διοικήσεις (σαντζάκια) με τις υφιστάμενες Υποδιοικήσεις τους (καζάδες):

1. Αναφέρουμε την τουρκική ονομασία των τοπωνυμίων και σε παρένθεση την ελληνική (όπου αυτή υπάρχει). Στο Παράρτημα παρατίθεται «Τοπωνυμικός Πίνακας», στον οποίο γίνεται πλήρης αντιστοίχιση των κυριότερων τουρκικών με τα ελληνικά τοπωνύμια που απαντώνται στην εργασία. Κατά την πραγμάτευση του θέματός μας χρησιμοποιείται κατά περίπτωση η ονομασία δηλαδή άλλοτε η ελληνική και άλλοτε η τουρκική.

- 1) Η Διοίκηση (σαντζάκι) της Εντίρνε (Αδριανούπολης) με τις Υποδιοικήσεις (καζάδες): Εντίρνε (Αδριανούπολης), Ουζούν Κιοπρού (Μακράς Γέφυρας), Μουσταφά Πασά, Χάβσα, Ντιμετόκα (Διδυμοτείχου) και Ορτάκιοϊ (Εξαμίλιου),
- 2) Η Διοίκηση (σαντζάκι) του Κίρκκιλισε (Σαράντα Εκκλησιών) με τις Υποδιοικήσεις (καζάδες): Κίρκκιλισε (Σαράντα Εκκλησιών), Μπαμπά Εσκή (Αρτίσκου), Τύρνοβα (Τυρνόβου), Λουλέ Μπουργάζ (Αρκαδιούπολης), Βίζε (Βιζύης), Μίντιγε (Μήδειας) και Αχτάμπολου (Αγαθουπόλεως),
- 3) Η Διοίκηση (σαντζάκι) του Τεκφούρναγ (Ραιδεστού) με τις Υποδιοικήσεις (καζάδες): Τεκφούρναγ (Ραιδεστού), Μάλκαρα (Μαλγάρων), Τσόρλου (Τυρολόης) και Χαϊράνμπολου (Χαριούπολης),
- 4) Η Διοίκηση (σαντζάκι) της Γκιουμουλτζίνας (Κομοτηνής) με τις Υποδιοικήσεις (καζάδες): Γκιουμουλτζίνας (Κομοτηνής), Ισκέτσε (Ξάνθης), Δαρή Δερέ, Εγρή Δερέ, Σουλτάν Γερί, Κίρτζαλη και Αχή Τσελεμπί,
- 5) Η Διοίκηση (σαντζάκι) της Γκελίμπολου (Καλλίπολης) με τις Υποδιοικήσεις (καζάδες): Γκελίμπολου (Καλλίπολης), Μουρέφτε (Μυριοφύτου), Κεσάν (Κεσσάνης), Σάρκιοϊ (Περιστάσεως) και Μαϊντός (Μαδύτου),
- 6) Η Διοίκηση (σαντζάκι) του Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολης) με τις Υποδιοικήσεις (καζάδες): Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολης), Σοφουλού (Σουφλίου) και Ενέζ (Αίνου).²

Μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα τα γεωγραφικά όρια των σαντζακίων και των καζάδων του βιλαετίου της Αδριανούπολης υπέστησαν τροποποιήσεις. Επειδή όμως οι εσωτερικές αυτές διοικητικές μεταβολές δεν επηρέασαν την εκπαιδευτική δραστηριότητα των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, στην παρούσα εργασία θα ακολουθήσουμε τη διοικητική διαίρεση του 1878.³

2. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού ΘΡΑΚΗΣ*, εκδ. δ', Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 21-22.

3. S. Shaw & E. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, τόμ. 2^{ος}, Cambridge 1985, σελ. 185.

Ιστορικό πλαίσιο: Η εκπαίδευση στη Θράκη κατά την οθωμανική περίοδο μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830)

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 σηματοδότησε και τυπικά μια περίοδο ύφεσης για την ελληνική παιδεία, η οποία ουσιαστικά είχε αρχίσει ήδη από το δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα, με τη σταδιακή φυγή από το Βυζάντιο προς τη Δύση των πιο επιφανών λογίων, οι οποίοι μάλιστα ανήκαν κυρίως στην παράταξη των ενωτικών.⁴ Η διαρροή των διανοούμενων δημιούργησε ένα δυσαναπλήρωτο κενό και επηρέασε δυσμενώς όλες τις εκφάνσεις της πνευματικής δραστηριότητας. Η εκπαίδευση τέθηκε υπό την αιγίδα της Ορθόδοξης Εκκλησίας και κυρίως του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Σε μια πολιτική και κοινωνική τάξη πραγμάτων, όπως αυτή που επιβλήθηκε από την οθωμανική αυτοκρατορία, όπου η διαφοροποίηση μεταξύ των υπηκόων γινόταν με θρησκευτικά κριτήρια, δηλαδή με βάση τη διάκριση σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους, η Εκκλησία, και εν προκειμένω η Ορθόδοξη, εκτός από τη θρησκευτική καθοδήγηση του ποιμνίου της, ανέλαβε και διοικητικές αρμοδιότητες που αφορούσαν τους βασικούς τομείς της καθημερινής του διαβίωσης –οικονομικές-φορολογικές, δικαστικές, πολιτιστικές-εκπαιδευτικές.⁵ Κατ' αυτόν τον τρόπο όλες οι πτυχές της οικογενειακής (γάμοι, διαζύγια, κληρονομίες) και κοινωνικής (γεννήσεις, θάνατοι, εκπαίδευση) ζωής των ορθόδοξων πληθυσμών, καθώς και

---

4. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Αρχές και Διαμόρφωσή του*, τόμ. Α' (έκδοση Β'), Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 376-378.

5. Οι Οθωμανοί, σύμφωνα με τις διατάξεις του ισλαμικού δικαίου, είχαν παραχωρήσει στους αποκαλούμενους «λαούς των ιερών βιβλίων» μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί, δικαιώματα αυτοδιοίκησης και δικαστικής δικαιοδοσίας σε ευρείς τομείς του αστικού δικαίου. Η παρεχόμενη διοικητική και οικονομική αυτονομία νοούνταν βέβαια με βάση τους όρους που έθετε η ίδια η οθωμανική διοίκηση και υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα εκδηλώνονταν αμφισβητήσεις προς την υφιστάμενη οθωμανική νομιμότητα και θα καταβάλλονταν κανονικά οι αναλογούντες φόροι. Βλέπε: Μ. Πύλια, *Λειτουργίες και Αυτονομία των Κοινοτήτων της Πελοποννήσου κατά τη Δεύτερη Τουρκοκρατία (1715-1821)*, *Μνήμων*, τόμ. 23^{ος}, Αθήνα 2001, σελ. 67-98.

γενικότερα η πνευματική τους διαπαιδαγώγηση βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Εκκλησίας. Επιπλέον, μέχρι το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα οπότε αναπτύχθηκε ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, όλοι σχεδόν οι διανοούμενοι και οι «δάσκαλοι του Γένους» προέρχονταν από το εκκλησιαστικό περιβάλλον και εμφορούνταν από την εκκλησιαστική ιδεολογία. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν κληρικοί ή καλόγεροι, στους οποίους δινόταν η δυνατότητα να σπουδάσουν στην Ιταλία και την Κεντρική Ευρώπη και στη συνέχεια να αναδεικνύονται στην εκκλησιαστική ιεραρχία ή να ασκούν εκπαιδευτικά καθήκοντα.⁶

Υπ' αυτές λοιπόν τις συνθήκες, η ελληνική παιδεία λοιπόν στη Θράκη αναπτύχθηκε ευθύνη της Εκκλησίας στα πλαίσια της κοινοτικής οργάνωσης των Ορθοδόξων. Βέβαια οι οικονομικές δυσκολίες, οι μετακινήσεις πληθυσμών, καθώς και οι γενικότερες ανακατατάξεις κυρίως κατά τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής περιόδου λειτούργησαν ως ανασταλτικοί παράγοντες για την ανάληψη οργανωμένων εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών. Εξάιρεση αποτελούσε η Κωνσταντινούπολη, η οθωμανική πλέον πρωτεύουσα, όπου συνέχιζε να λειτουργεί η Μεγάλη του Γένους Σχολή.⁷

Σύντομα μετά την προσαρμογή των Ελληνορθόδοξων στις νέες συνθήκες, προέκυψε η ανάγκη για τη μετάδοση τουλάχιστον των στοιχειωδών γνώσεων ανάγνωσης και γραφής της ελληνικής γλώσσας, κυρίως στα αστικά κέντρα. Αρχικά την προσπάθεια παροχής εκπαιδευτικών υπηρεσιών επωμίστηκαν κυρίως οι εγγράμματοι κληρικοί, οι οποίοι δίδασκαν κατ' οίκον στα παιδιά των οικονομικά εύρωστων οικογενειών, χρησιμοποιώντας ως διδακτικά εγχειρίδια τα εκκλησιαστικά βιβλία. Διδακτικό έργο ασκούσαν και οι εναπομείναντες στην Θράκη λόγιοι, καθώς και κάποιοι μορφωμένοι επαγγελματίες. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο Μανουήλ Χριστώνυμος, ο οποίος μάλιστα διετέλεσε αργότερα Πατριάρχης (1476-1482) με το όνομα Μάξιμος Γ', στο διάστημα 1454-1457, οπότε διέμενε στην Αδριανούπολη, δίδασκε γράμματα σε παιδιά: «γράμματα διδάσκων ολίγα πάνυ παιδάρια... των εκείσε αρχόντων». Γνωρίζουμε ακόμα ότι υπήρξε οικοδιδάσκαλος του γιου του γνωστού άρχοντα Δημήτριου Απόκαυκου.⁸

Για τους γόνους των λιγότερο εύπορων οικογενειών η εξυπηρέτηση των βασικών εκπαιδευτικών αναγκών γινόταν συνήθως από ιερείς σε εκκλησίες ή μοναστήρια είτε από εγγράμματους επαγγελματίες οι οποίοι δίδασκαν στα παιδιά ανάγνωση και γραφή στο χώρο εργασίας τους ταυτόχρονα με την εκτέλεση των επαγ-

6. S. Petmezas, The Formation of Early Hellenic Nationalism and the Special Symbolic and Material Interests of the New Radical Republican Intelligentsia (ca. 1790-1830), *Historein*, τόμ. 1^{ος}, Αθήνα 1999, σελ. 54.

7. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, ό.π., σελ. 79.

8. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Ι', Αθήνα 1974, σελ. 368-369.

γελματικών τους υποχρεώσεων. Για παράδειγμα, το ρόλο αυτό αναλάμβανε συχνά ο ράφτης της συνοικίας, ο οποίος σε μια άκρη του μαγαζιού του προσπαθούσε να μεταδώσει στους μαθητές του τις λιγοστές γνώσεις που κατείχε ο ίδιος. Για το ζήτημα μας πληροφορεί και ο Αλέξανδρος Ελλάδιος στο έργο του «*Status Praesens Ecclesiae Graecae*» (Η τωρινή κατάσταση της Ελληνικής Εκκλησίας) αναφέροντας μεταξύ άλλων τα εξής: «*Scholae Graecorum in templis et aedibus templorum vel in domo parochis habentur*» (δηλαδή «Τα σχολεία των Ελλήνων στους ναούς και στα κτίσματα των ναών ή στους οίκους των ενοριών βρίσκονται»).⁹

Ας δούμε όμως τώρα πώς περιγράφεται η εκπαιδευτική διαδικασία που λάμβανε χώρα στις εκκλησίες και τα καταστήματα, η οποία στην πλειονότητα των περιπτώσεων στηριζόταν στην προσωπική διάθεση των αυτόκλητων δασκάλων, ιερέων και επαγγελματιών, και δεν αποτελούσε προϊόν θεσμικά οργανωμένης προσπάθειας.¹⁰ Έτσι, οι εγγράμματοι ιερείς και ιεροψάλτες συγκέντρωναν τα μικρά αγόρια της ενορίας τους, από 6 έως 12 χρονών, στο νάρθηκα της εκκλησίας και τους δίδασκαν τις βασικές γνώσεις ανάγνωσης, γραφής και αριθμητικής. Για την προσφορά τους αυτή έπαιρναν εβδομαδιαία δίδακτρα 10 με 20 παράδες. Όσοι δεν είχαν τη δυνατότητα να πληρώνουν αυτό το ποσό έκαναν σε αντάλλαγμα μικροεκδουλεύσεις όπως π.χ. μετέφεραν νερό από τις βρύσες που βρίσκονταν στους δρόμους των συνοικιών, κουβαλούσαν ψώνια, σκούπιζαν και ξεσκόνιζαν το νάρθηκα κτλ. Επίσης διδακτικό έργο αναλάμβαναν και ορισμένοι μορφωμένοι επαγγελματίες με την προϋπόθεση ότι υπήρχε δίπλα στο κατάστημά τους κατάλληλος χώρος. Τέτοιοι επαγγελματίες ήταν συνήθως οι ακτάρηδες (από την τουρκική λέξη *aktar* = μυροπώλης/έμπορος μικροπραγμάτων), οι καπνοπώλες, οι κουρείς κτλ.¹¹

Στα ιδιόμορφα αυτά σχολεία δεν υπήρχαν θρανία και οι μαθητές είτε γονάτιζαν είτε κάθονταν οκλαδόν πάνω σε μαξιλάρια, σύμφωνα με την ανατολίτικη συνήθεια. Σε ένα μεγάλο μαξιλάρι έπαιρνε θέση και ο γραμματοδιδάσκαλος, ο οποίος φώναζε κατόπιν με τη σειρά έναν-έναν τους μαθητές κοντά του και τους δίδασκε ατομικά αυτό που τους ήταν απαραίτητο για να συνεχίσουν τη μελέτη τους, καθώς η διδασκαλία σε πολλούς μαθητές συγχρόνως ήταν τότε άγνωστη μέθοδος. Στη συνέχεια κουνούσε μια βέργα που είχε δίπλα του ή χτυπούσε με αυτήν ελαφρά τους ώμους των μαθητών παροτρύνοντάς τους να μελετήσουν χαμηλόφωνα το μάθημά τους.

9. Π. Παπαχριστοδούλου, Τα Ελληνικά Γράμματα τον ΙΗ' και ΙΘ' στη Θράκη, *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, τόμ. 25^{ος}, Αθήνα 1960, σελ. 228-229.

10. Πρέπει να τονίσουμε ότι δημόσια σχολεία άρχισαν να ιδρύονται επίσημα από την οθωμανική αυτοκρατορία από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα (εξαιρείται η περίπτωση της Κωνσταντινούπολης, λόγω της ιδιαίτερης δυναμικής που είχε εκεί το συμπαγές ελληνικό στοιχείο). Π. Παπαχριστοδούλου, Τα Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 25^{ος}, ό.π., σελ. 227.

11. Γ. Κωνσταντινίδης, Η εν Αδριανουπόλει Ελληνική Κοινότης, *Θρακικά*, τόμ. 19^{ος}, Αθήνα 1944, σελ. 39-40.

Σ' όλο αυτό το διάστημα ο βοηθός του καταστήματος, το επονομαζόμενο τσιράκι, εξυπηρετούσε τους πελάτες, ώστε να μην είναι αναγκασμένο το αφεντικό του να διακόπτει συνεχώς το μάθημα. Να σημειώσουμε ότι λόγω των εβδομαδιαίων διδάκτρων οι επαγγελματίες-γραμματοδιδάσκαλοι είχαν συμφέρον να προσελκύουν το δυνατόν περισσότερους μαθητές, οι οποίοι κάποτε έφταναν ακόμη και τους 30. Πολλές φορές οι δάσκαλοι λάμβαναν και δώρα από τους γονείς, με διάφορες αφορμές όπως π.χ. όταν κάποιος μαθητής προόδευε, με την ευκαιρία μεγάλων γιορτών, όπως τα Χριστούγεννα, η Πρωτοχρονιά, το Πάσχα ή οι ονομαστικές εορτές.¹²

Οι διδακτικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν για τη διδασκαλία των βασικών γνώσεων ήταν απλές. Για να μάθουν ανάγνωση οι μαθητές, ο δάσκαλος τους έδινε ένα είδος αλφαβητάριου (ή καλύτερα προσευχητάριου), το οποίο στην αρχή του είχε τυπωμένα τα 24 κεφαλαία γράμματα και μπροστά από αυτά το σημάδι του σταυρού. Οι μαθητές ενθαρρύνονταν να επαναλαμβάνουν τη στερεότυπη φράση «Σταυρέ βοήθει μοι ή σταυροβοήθαμε» πριν αρχίσουν να μαθαίνουν τα γράμματα της αλφαβήτου, κεφαλαία και μικρά, «απέξω και ανακατωτά», τα οποία επαναλάμβαναν κατά σειρά το πρώτο μαζί με το τελευταίο, το δεύτερο μαζί με το προτελευταίο κτλ. (δηλαδή, α-ω, β-ψ, γ-χ κτλ. μέχρι το μ-ν). Κατόπιν μάθαιναν τα φωνήεντα, τα σύμφωνα και τους διφθόγγους. Όταν ολοκληρώνονταν με επιτυχία η πρώτη φάση, συνέχιζαν με το μηχανικό συλλαβισμό της προσευχής «Εις το όνομα του Πατρός... Αμήν» ως εξής: «Έψιλον ιώτα σίγμα Εις, ταύ-όμικρον το, Όμικρον ο, νυ όμικρον = νο, μι-άλφα μα = Όνομα κτλ. Η ίδια μέθοδος ακολουθούνταν και με άλλες προσευχές και με αυτό τον τρόπο οι μαθητές προχωρούσαν μέχρι να γίνουν ικανοί να διαβάζουν μόνοι τους άπταιστα χωρίς καθοδήγηση. Η εξάσκηση συνεχιζόταν με την ανάγνωση της λεγόμενης φυλλάδας (ήταν ένα κομμάτι χαρτί διπλωμένο πολλές φορές, στο οποίο πρόσθεταν στη συνέχεια κι άλλα φύλλα, έτσι ώστε να σχηματιστεί στο τέλος ένα είδος βιβλιαρίου, το οποίο πολλές φορές το τυλίγαν με πετσί· με τον καιρό μάλιστα ταυτίστηκε η φυλλάδα με το αλφαβητάριο),¹³ την οποία ολοκλήρωναν σε 6-12 μήνες ανάλογα με την προθυμία και τις ικανότητές τους. Κατόπιν οι μαθητές συνέχιζαν με το Ψαλτήρι και άλλα εκκλησιαστικά βιβλία όπως π.χ. ο Απόστολος, το Ωρολόγιο, το Ευχολόγιο, ο Οκτώηχος. Δεν εξηγούνταν ούτε οι άγνωστες λέξεις ούτε το νόημα, ενώ μόνο στους καλούς μαθητές δίνονταν διευκρινίσεις για τους τόνους και τα πνεύματα.¹⁴

Ακολουθούσε η διαδικασία του γραψίματος. Οι μαθητές, με την επίβλεψη των πιο προχωρημένων που ονομάζονταν πρωτόσχολοι, σχεδίαζαν τα γράμματα πάνω

12. Β. Μπακούρος, *Οι Φιλολογικές - Διδακτικές*, ό.π., σελ. 19-33, Γ. Κωνσταντινίδης, *Η εν Αδριανουπόλει*, τόμ. 19^{ος}, ό.π., σελ. 40-41.

13. Π. Παπαχριστοδούλου, *Τα Ελληνικά Γράμματα*, τόμ. 25^{ος}, ό.π., σελ. 229.

14. Γ. Κωνσταντινίδης, *Η εν Αδριανουπόλει*, τόμ. 19^{ος}, ό.π., σελ. 41.

σε άμμο που τοποθετούνταν σε ένα χαμηλό τραπέζι με κατάλληλα πλαίσια για να μη χύνεται έξω. Ύστερα χάραζαν με πλακοκόνδυλα ή πετροκόνδυλα πάνω σε πλάκες. Τέλος έγραφαν ένα μέρος από το μάθημα της ανάγνωσής τους σε αυτοσχέδια τετράδια με μολυβδοκόνδυλα και κατόπιν με φτερά χήνας που τα βουτούσαν σε καλαμάρι (μελανοδοχείο). Η εκμάθηση της ορθογραφίας γινόταν προοδευτικά και μηχανικά χωρίς καμία καθοδήγηση. Κάποιοι φιλότιμοι δάσκαλοι έδειχναν στους πιο προχωρημένους μαθητές τους, που ετοιμάζονταν να γίνουν τελειοδίδακτοι, κάποια κοινά έγγραφα, όπως αποδείξεις ομολόγων ή επιστολές για να ενημερωθούν για όσα πιθανόν θα τους φαίνονταν χρήσιμα στη μελλοντική επαγγελματική τους ενασχόληση. Επίσης, γινόταν και άσκηση στην καλλιγραφία, με τη συνεχή αντιγραφή της εξής φράσης: «Άρξον χειρ μου αγαθή, γράψον γράμματα καλά, μη δαρείς και παιδευτείς και εις φάλαγγαν βαλθείς».¹⁵

Για να αποκτήσουν ευφράδεια και άνεση οι μαθητές ασκούσαν στη γρήγορη απαγγελία «γλωσσοδετών», όπως π.χ. Εκκλησία μολυβδοκόνδυλο-πελεκημένη οπού την εμολυβδοκονδυλοπελέκησε ο υιός του... ή μολυβδοκόνδυλο μολυβδοκονδυλογλυπτοπελεκητό ποιος σε μολυβδοκονδυλογλυπτοπελέκησε ή ακόμη άσπρη πλάκα ξέξασπρη κ' απ' τον ήλιο ξεξασπρότερη ή λαγίνα λαδολάγινη κ.ά.¹⁶

Στο μάθημα της αριθμητικής τώρα, οι μαθητές αποστήθιζαν κατά το δεύτερο έτος της φοίτησής τους τον Πυθαγόρειο πίνακα του πολλαπλασιασμού, ώστε να τον ξέρουν απ' έξω κι ανακατωτά. Ασχολούνταν με αυτό για μεγάλο χρονικό διάστημα πριν αρχίσουν να διδάσκονται τις υπόλοιπες πράξεις, δηλαδή την πρόσθεση, την αφαίρεση και τη διαίρεση. Και αυτές πάλι τις μάθαιναν αρχικά μηχανικά πριν περάσουν στην εξάσκηση με συγκεκριμένα παραδείγματα που θα τους χρησίμευαν και στην καθημερινή τους ζωή.¹⁷

Τέλος οι δάσκαλοι φρόντιζαν και για τη διαπαιδαγώγηση των μαθητών τους, ώστε να γίνουν, όταν μεγαλώσουν καλοί χριστιανοί και έντιμοι πολίτες. Μάλιστα το πρώτο πράγμα που έπρεπε να μάθουν ήταν να κάνουν σωστά και με ευλάβεια το σταυρό τους.¹⁸

Όσοι από τους μαθητές ολοκλήρωναν με επιτυχία το βασικό κύκλο σπουδών και ήθελαν να συνεχίσουν μπορούσαν να μάθουν να απαγγέλλουν περικοπές των Αποστόλων και άλλων εκκλησιαστικών βιβλίων, κοντά σε ιεροψάλτες ή να μυηθούν στην εκκλησιαστική μουσική, η οποία διδασκόταν ορισμένες ώρες της ημέρας σε μικρές ομάδες μαθητών κυρίως με πρακτικό τρόπο. Πριν από την πρακτι-

15. Γ. Κωνσταντινίδης, *Η εν Αδριανουπόλει*, τόμ. 19^{ος}, ό.π., σελ. 42.

16. Π. Παπαχριστοδούλου, *Τα Ελληνικά Γράμματα*, τόμ. 25^{ος}, ό.π., σελ. 230-231.

17. Γ. Κωνσταντινίδης, *Η εν Αδριανουπόλει*, τόμ. 19^{ος}, ό.π., σελ. 42-43.

18. Π. Παπαχριστοδούλου, *Τα Ελληνικά Γράμματα τον ΙΗ' και ΙΘ' στη Θράκη*, *Θρακικά Χρονικά*, τόμ. Α', τεύχος 1, Ξάνθη 1960, σελ. 10.

κή εφαρμογή βέβαια γινόταν η εκμάθηση των βασικών θεωρητικών σημείων όπως π.χ. της κλίμακας, πα, βου, γα, δι κτλ.¹⁹

Εκτός από τα ιδιωτικά «γραμματοδιδασκαλεία» των αγοριών λειτουργούσαν και ιδιωτικά σχολεία για τα κορίτσια στα σπίτια ορισμένων μορφωμένων και εύπορων κυριών (οι οποίες συνήθως ήταν χήρες). Εκεί μαζεύονταν οι κοπέλες της γειτονιάς και διδάσκονταν ανάγνωση και γραφή με τον ίδιο τρόπο όπως τα αγόρια από τα εκκλησιαστικά βιβλία. Η εξάσκησή τους στη γραφή ξεκινούσε πάνω σε άβακες (πλάκες) με πετροκόνδυλα και ολοκληρωνόταν με μολυβδοκόνδυλα σε τετράδια. Όσο αφορά την αριθμητική, μάθαιναν απ' έξω τον Πυθαγόρειο πίνακα του πολλαπλασιασμού και λίγη πρόσθεση και αφαίρεση. Τα εύπορα κορίτσια πλήρωναν για δίδακτρα 10 παράδες, ενώ τα φτωχά παρείχαν διάφορες μικρές εξυπηρετήσεις. Επίσης, αρκετές φορές, οι δασκάλες λάμβαναν δώρα στις γιορτές, όπως και οι δάσκαλοι των αγοριών.²⁰

Θα συνεχίσουμε τώρα την πραγμάτευση του θέματός μας παρουσιάζοντας τις οργανωμένες εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες που είχαν ως αποτέλεσμα την ίδρυση κανονικών σχολείων. Στην Αδριανούπολη, το σημαντικό αυτό αστικό κέντρο της Θράκης, που είχε στο παρελθόν διατελέσει και πρωτεύουσα των Οθωμανών,²¹ η παλαιότερη μαρτυρία που διαθέτουμε αφορά τη γνωστή ελληνική σχολή της πόλης και ανάγεται στο 1550, όπως προκύπτει από επιστολή του τότε Μητροπολίτη Ιωάσαφ Β' στις 18 Μαΐου προς τον λόγιο Ιωάννη Ζυγομαλά, με την οποία τον υποδεικνύει ως διευθυντή του εκπαιδευτηρίου: «Τους δε μαθητάς προς θεού μη αμέλει, αλλά πάση δυνάμει εν επιμελεία και καθαρά συνειδήσει σπούδασον... και άπαντα τα παιδιά καλώς σπουδασάτωσαν. Ήδη γαρ αποστελώ υμίν θάττον βιβλία κάλλιστα».²² Ο Ιωάσαφ Β', μετά την άνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο, δεν περιόρισε το ενδιαφέρον του μόνο στην εποπτεία του παραπάνω ιδρύματος, αλλά διέθεσε και ένα σημαντικό μέρος της προσωπικής του περιουσίας για την εξασφάλιση του απαραίτητου αριθμού βιβλίων και για την οικονομική ενίσχυση των άριστων μαθητών, καθώς είχε την πεποίθηση ότι οι τελευταίοι θα αποτελέσουν τους μελλοντικούς λόγιους, που τόσο είχε ανάγκη ο τόπος. Μάλιστα, από μια άλλη επιστολή του το 1561 προς τον Τσάρο Ιβάν Δ' διαπιστώνουμε ότι κατέβαλε προσπάθειες γενικότερα για την αναβάθμιση της εκπαίδευσης, καθώς και για να πάρει η εκπαιδευτική διαδικασία οργανωμένο χαρακτήρα σε ξεχωριστά διδακτήρια: «διδασκαλεία ανηγεύραμεν

19. Γ. Κωνσταντινίδης, *Η εν Αδριανουπόλει*, τόμ. 19^{ος}, ό.π., σελ. 43.

20. Γ. Κωνσταντινίδης, *Η εν Αδριανουπόλει*, τόμ. 19^{ος}, ό.π., σελ. 45.

21. Όταν τη δεκαετία του 1360 η Αδριανούπολη κυριεύθηκε από τους Οθωμανούς, ο σουλτάνος Μουράτ ο Α' την έκανε πρωτεύουσα του κράτους του μετονομάζοντάς την σε Εντίρνε. C. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία (1300-1923)*, Αθήνα 2007, σελ. 46-47.

22. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά Σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τόμ. 1^{ος}, Αθήνα 1936, σελ. 54-56, Α. Σαμοθράκης, Δωρόθεος ο Πρώτος Μητροπολίτης Αδριανουπόλεως (1813-1821) και η Πνευματική Κίνησης αυτής, *Θρακικά*, τόμ. 15^{ος}, Αθήνα 1941, σελ. 153.

και παιδευτήρια και ακαδημίας και φιλόσοφον άνδρα εμισθωσάμεθα και άλλους διδασκάλους εις τε ρητορικά, δηλαδή ποιητικά τε και γραμματικά και μουσικά μαθήματα, και τούτους έχομεν και κρατούμεν ενταύθα μετά μισθού και δαπάνης ουκ ολίγης, ώστε σπουδάζειν και παιδεύεσθαι τους των χριστιανών παίδας μοναχούς τε και λαϊκούς και ηλικίαν πάσαν. Ων μαθημάτων και παιδευτηρίων και διδασκαλείων ένεκεν δίδομεν τους μισθούς και τα ετήσια σιτηρέσια ου μόνον τοις δασκάλοις αλλά και τοις μαθηταίς πτωχοίς ούσιν, ίνα έχωσιν αιτίαν του σπουδάζειν».²³

Ένας άλλος Πατριάρχης που με τις πρωτοβουλίες του έδωσε ώθηση στην εκπαίδευση και στη συνακόλουθη ίδρυση ελληνικών σχολείων ήταν ο Ιερεμίας Β΄ ο Τρανός από την Αγχίαλο.²⁴ Μεταξύ άλλων, συγκάλεσε σύνοδο το 1593, η οποία έλαβε την απόφαση να αναθέσει στους επισκόπους την ίδρυση σχολείων στις περιοχές της δικαιοδοσίας τους.²⁵ Ενδεικτικά παραθέτουμε το παρακάτω απόσπασμα, στο οποίο τονίζεται η επιτακτική ανάγκη να διδαχθούν τα ελληνικά γράμματα: «Ωρισεν η αγία σύνοδος έκαστον επίσκοπον εν τη εαυτού παροικία φροντίδα και δαπάνην την δυναμένην ποιείν, ώστε τα θεία και ιερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι βοηθείν δε κατά δύναμιν τοις εθέλουσι διδάσκειν και τοις μαθείν προαιρουμένοις, εάν των επιτηδείων χρείαν έχωσιν».²⁶

Η ελληνική σχολή της Αδριανούπολης, η οποία στηριζόταν στην ενοριακή μέριμνα και στην οικονομική ενίσχυση της Εκκλησίας, το 1711 ιδρύθηκε και επίσημα από τον Μητροπολίτη Αδριανούπολης Αθανάσιο, ενώ στις αρχές του 18^{ου} αιώνα μεταφέρθηκε σε δικό της κτήριο απέναντι από την μητρόπολη.²⁷ Σ' αυτό το σημείο οφείλουμε να σημειώσουμε ότι από το 1550, οπότε έχουμε την πρώτη μαρτυρία για την ύπαρξη της σχολής, μέχρι το 1711, δεν υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με το αν αυτή λειτουργούσε ανελλιπώς. Αν λάβουμε υπόψη όμως τις οικονομικές δυσκολίες των κατοίκων την εποχή εκείνη, τις δύσκολες καιρικές συνθήκες και τη συχνή συμμετοχή των μαθητών στις γεωργικές εργασίες των γονέων τους, μπορούμε να συμπεράνουμε είναι πιθανόν ότι τα μαθήματα δεν διεξάγονταν κανονικά κατά την προαναφερθείσα περίοδο. Εξάλλου την εποχή εκείνη οι εκπαιδευτικές ανάγκες έρ-

23. Κλ. Δρούγκα, *Δομή και Λειτουργία του Ελληνικού Σχολείου στην Ανατολική Θράκη κατά την Περίοδο της Οθωμανοκρατίας (1352-1922). Το Ιδεολογικό Υπόβαθρο της Εκπαιδευτικής Διαδικασίας*, Θεσσαλονίκη 2008 (διδακτορική διατριβή Τμήματος Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης του Α.Π.Θ.), σελ. 37-38.

24. Κ. Άμαντος, *Λόγιοι Θράκης, Θρακικά*, παράρτημα του Γ' τόμου, Αθήνα 1931, σελ. 85.

25. Β. Μπακούρος, *Οι Φιλολογικές – Διδακτικές Μέθοδοι κατά την Περίοδο της Τουρκοκρατίας. Οι Θέσεις των Αριστοτελικών Λογίων και οι Ενστάσεις των Διαφωτιστών*, Αθήνα 2008, σελ. 42.

26. Κ. Σάθας, *Βιογραφικόν Σχεδιάσμα περί του Πατριάρχου Ιερεμίου Β' (1572-1594)*, Αθήνα 1870, σελ. 91, Κ. Χατζόπουλος, *Ελληνικά Σχολεία στην Περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 49, Α. Καραθανάσης, *Περί την Θράκην*, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 179.

27. Δ. Αγραφιώτης, *Σχολές και Σχολεία της Θράκης κατά τη Διάρκεια της Τουρκοκρατίας, Θρακικά*, τόμ. 5^{ος}, Αθήνα 1985, 1986, 1987, σελ. 305.

χονταν σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με τα προβλήματα επιβίωσης των ελληνορθόδοξων πληθυσμών. Πάντως το 1714 η σχολή είχε συνολικά 17 μαθητές, όπως πληροφορούμαστε από μια επιστολή του δασκάλου της Αθανασίου Κόντη Βουθρωτέα (καταγόταν από το Βουθρωτό της Βόρειας Ηπείρου, πόλη κοντά στους Άγιους Σαράντα, σημερινό Butrint) προς τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρυσανθο. Στην α' τάξη παρακολουθούσαν τα μαθήματα 3 μαθητές που διδάσκονταν τα έργα του Ομήρου, στη β' τάξη 4 που μάθαιναν διάφορα φιλοσοφικά αποφθέγματα, στη γ' τάξη 3 που διδάσκονταν κυρίως θέματα από τους λόγους του Ισοκράτη, στη δ' τάξη 5 που μάθαιναν τη Βατραχομουμαχία, ενώ 2 μαθητές μάθαιναν γραμματική και γραφή. Στην παραπάνω επιστολή, ο δάσκαλος εξέφραζε το παράπονο, αλλά και την αντίθεσή του στο γεγονός ότι, παρότι οι μαθητές του είχαν καλές επιδόσεις, συχνά οι γονείς τους τους απέτρεπαν από την ολοκλήρωση των σπουδών τους και τους προέτρεπαν να ασχοληθούν με την άσκηση κάποιου επαγγέλματος.²⁸

Μια εικόνα για την κατάσταση της σχολής σχηματίζουμε και από επιστολή του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρυσανθου προς τους προεστούς της Αδριανούπολης το 1721. Μεταξύ άλλων φαίνεται ότι υπήρχε ανάγκη για αύξηση του μισθού του δασκάλου τον οποίο κατέβαλλε ο μητροπολίτης Αδριανούπολης. Γι' αυτό τον λόγο ο Πατριάρχης πρότρεπε τους προύχοντες και την κοινότητα της πόλης να πληρώνουν κανονικά την ετήσια συνδρομή τους ώστε να αυξηθεί η αμοιβή του δασκάλου από 150 σε 200 γρόσια και να αγοράσουν βιβλία για τους μαθητές. Έδινε, μάλιστα, το καλό παράδειγμα προσφέροντας ο ίδιος 100 γρόσια και γράφοντας: «Να μη ζητούν οι έφοροι φθηνόν διδάσκαλον, αλλά καλόν».²⁹

Εκπαιδευτική δραστηριότητα όμως υπήρξε και σε άλλες πόλεις της Θράκης, εκτός της Κωνσταντινούπολης και της Αδριανούπολης. Έχουμε αναφορές για την ύπαρξη σχολείου το 1652 στην Αίνο, το οποίο λειτουργούσε στην μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, πιθανότατα το 1600, ιδρύθηκε σχολή στην Καλλίπολη, η οποία αναδιοργανώθηκε το 1830. Ακόμα το 1784 ιδρύθηκε στη Μάδυτο σχολείο από τον Χατζή Ανδρέα, γνωστό αρχιτέκτονα των ανακτόρων του σουλτάνου. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1788, έχουμε την ίδρυση σχολείου στο Μυριόφυτο. Στη Ραιδεστό λειτούργησε το 1760 κοινοτικό σχολείο και το 1790 «ελληνικό σχολείο» με αξιολογή βιβλιοθήκη. Το 1780 στην Τυρολόη ιδρύθηκε σχολή από τον Μητροπολίτη Ηράκλειας Μεθόδιο, ενώ σχολείο υπήρ-

28. Α. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Τα Μαθηματάρια των Ελληνικών Σχολείων της Τουρκοκρατίας. Διδασκόμενα Κείμενα, Σχολικά Προγράμματα, Διδακτικές Μέθοδοι. Συμβολή στην Ιστορία της Νεοελληνικής Παιδείας*, Θεσσαλονίκη 1989 (διδακτορική διατριβή Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ.), σελ. 211-212, Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Παιδεία*, ό.π., σελ. 57-58, Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, ό.π., σελ. 80.

29. Τρ. Ευαγγελίδης, *Τα Σχολεία Θράκης επί Τουρκοκρατίας, Θρακικά*, παράρτημα του Γ' τόμου, Αθήνα 1931, σελ. 61-64.

χε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στη Λίτιτσα. Ακόμα, σύμφωνα με μαρτυρίες, σχολή λειτουργούσε στα Γανόχωρα το 1790.³⁰ Τέλος στο Διδυμότειχο φαίνεται ότι είχε ιδρυθεί σχολείο στα τέλη του 16^{ου} ή στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, στο οποίο δίδαξε ο Αρχιμανδρίτης Αθανάσιος Βλάχος (ο οποίος πέθανε το 1741).³¹

Η πρωτοκαθεδρία της Εκκλησίας στον ιδεολογικό και εκπαιδευτικό τομέα αμφισβητήθηκε έντονα κυρίως από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα από τους διανοούμενους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, οι οποίοι υιοθέτησαν και μετέφεραν στην Ανατολή τις νέες ιδεολογικές, πολιτικές και κοινωνικές τάσεις που είχαν ήδη αναδυθεί στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη. Η πίστη στη δύναμη του Λόγου, η καλλιέργεια επιστημονικής σκέψης, η κριτική στην κάθε είδους απολυταρχία, το δικαίωμα του ατόμου να συμμετέχει στη διακυβέρνηση του κράτους, η προάσπιση των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων, ο αντικληρικαλισμός, η έννοια του έθνους-κράτους ήταν οι βασικές αρχές, οι οποίες κλόνισαν τα θεμέλια του παλαιού καθεστώτος και μετέβαλαν ριζικά το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό statusquo όλης της Ευρώπης. Ασφαλώς η ιδεολογική αυτή επανάσταση διευκολύνθηκε και συμβάδισε με τις αλλαγές στις παραδοσιακές οικονομικές δομές, και τη μεγάλη ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα, δηλαδή της βιομηχανίας, του εμπορίου και της ναυτιλίας. Στην οθωμανική αυτοκρατορία βέβαια, οι παραπάνω εξελίξεις, οι οποίες σηματοδοτούν την αρχή της νεωτερικότητας, δεν είχαν ούτε την ίδια έκταση ούτε την ίδια ένταση και συνέβησαν με αρκετή καθυστέρηση.³²

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός ξεκίνησε από τις ελληνικές παροικίες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης και μεταδόθηκε κυρίως στα νησιά του Ιονίου, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες στην Ήπειρο (Ιωάννινα) και στην Κεντρική και Βορειοδυτική Μακεδονία (στην περιοχή μεταξύ Θεσσαλονίκης και Μοσχόπολης). Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι ιδέες του Διαφωτισμού βρήκαν γόνιμο έδαφος στα παράλια της Μικράς Ασίας (Σμύρνη, Κυδωνίες) και στη Χίο. Σ' αυτό το πλαίσιο με πρωτοβουλία σημαντικών διανοούμενων της διασποράς ιδρύθηκαν πρότυπα εκπαιδευτικά ιδρύματα στους τόπους καταγωγής τους, όπως σε ορισμένα χωριά του Πηλίου, στα Αμπελάκια, στην Αθήνα και σε ορεινές κωμοπόλεις της Πελοποννήσου (π.χ. Δημητσάνα).³³

Η Θράκη δεν ανήκει στις περιοχές που δέχθηκαν την άμεση επίδραση του νέου πνεύματος του Διαφωτισμού, ενδεχομένως λόγω της εγγύτητάς της στην έδρα

30. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, ό.π., σελ. 88-90.

31. Γρ. Ευθυμίου, *Η Παιδεία εν Διδυμοτείχῳ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, *Αρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ*, τόμ. Κ', Αθήνα 1955, σελ. 155-156.

32. Κ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1998, Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι Πολιτικές και Κοινωνικές Ιδέες*, Αθήνα 2000, *Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Αφιερωμένου στη Μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά που οργάνωσε ο Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 1995.

33. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 71-78.

της οθωμανικής εξουσίας αλλά και του έλεγχου που ασκούσε το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, το οποίο εξακολουθούσε να είναι υπέρμαχος τόσο των παραδοσιακών αντιλήψεων, όσο και της ιδεολογικής νομιμότητας των ορθόδοξων πληθυσμών στην οθωμανική εξουσία. Επιπλέον η περιοχή της Θράκης δε γειτνίαζε με τα σημαντικά κέντρα του ευρωπαϊκού πολιτισμού απ' όπου αναδύθηκε ο Διαφωτισμός ούτε είχε σε αυξημένο βαθμό οικονομικούς, πολιτισμικούς και κοινωνικούς δεσμούς μ' αυτά.³⁴ Κατ' αυτόν τον τρόπο η εκπαίδευση στη Θράκη επηρεάστηκε πολύ λιγότερο από τις νέες ιδέες σε σχέση με άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας.

Στην ανάπτυξη του κινήματος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού σημαντικότερο ρόλο διαδραμάτισαν τρεις κοινωνικές ομάδες: οι έμποροι, οι λόγιοι και οι Φαναριώτες. Συγκεκριμένα οι πρώτοι έγιναν κοινωνοί των νέων τάσεων μέσω της επαφής τους με τα οικονομικά και πνευματικά κέντρα της Δύσης για επαγγελματικούς λόγους. Αφού συγκέντρωσαν πλούτο και απέκτησαν προσωπική ευημερία, επιδίωξαν να υιοθετήσουν και τα δυτικά πολιτισμικά πρότυπα, κάνοντας τη σκέψη: «γιατί όχι κι εγώ; Γιατί να μην έχω δικαίωμα και εγώ να λάβω μέρος σε αυτόν τον πολιτισμό; Γιατί να μην μπορώ και εγώ να διεκδικήσω ανάλογο τρόπο ζωής, μια και έχω πλέον ανάλογες υλικές προϋποθέσεις;».³⁵ Με αυτόν τον τρόπο έχουμε τη δημιουργία του τύπου του εμπόρου ο οποίος εξέφραζε τις πνευματικές του ανησυχίες προωθώντας τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων, ασχολούμενος με γενικά θέματα παιδείας και καλλιεργώντας με αυτήν την έννοια τη λογισσύνη.³⁶

Από την άλλη πλευρά οι λόγιοι άρχισαν ολοένα και περισσότερο να διεκδικούν ηγετική θέση στον κοινωνικό τους περίγυρο και να θεωρούν ότι αποτελούν αυτόνομη κοινωνική ομάδα. Συγχρόνως επιδίωξαν να ελευθερωθούν από την ιδεολογική επιρροή της Εκκλησίας. Ενώ προηγουμένως η πλειονότητα των διανοούμενων προερχόταν από το εκκλησιαστικό περιβάλλον, με την επικράτηση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού αυξήθηκε σταδιακά ο αριθμός των κοσμικών στις τάξεις των μορφωμένων.³⁷

Τέλος οι Φαναριώτες³⁸ χάρη στην οικονομική τους δύναμη και στη συμμετοχή τους στον ανώτερο διοικητικό και διπλωματικό μηχανισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο και στις πνευματικές αναζητήσεις της ελ-

34. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 72.

35. Α. Αγγέλου, *Των Φώτων*, τόμ. 2^{ος}, Αθήνα 1999, σελ. 77-78.

36. Κ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 27-28.

37. Κ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 28.

38. Οι Φαναριώτες υπήρξαν ένας κοινωνικός σχηματισμός που αναδείχθηκε την τελευταία τριακο-νταετία του 17^{ου} αιώνα χάρη στις επιδόσεις τους στο εμπόριο και στα επιστημονικά επαγγέλματα. Η γλωσσομάθειά τους και οι διπλωματικές τους ικανότητες τους οδήγησαν στο να αναλάβουν καίριες θέσεις στην οθωμανική διοίκηση. Το όνομά τους το χρωστούν στο γεγονός ότι κατοικούσαν στη συνοικία του Φαναρίου στην Κωνσταντινούπολη. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 32-33.

ληνορθόδοξης κοινωνίας.³⁹ Η ηγετική τους θέση μάλιστα τους προσέδιδε και ευελιξία κινήσεων, δηλαδή ανάλογα με τις συνθήκες άλλοτε ενίσχυαν τους Διαφωτιστές ασκώντας πιέσεις προς το Πατριαρχείο και άλλοτε υπαναχωρούσαν όταν η Εκκλησία ξεκινούσε «διωγμούς» εναντίον όσων προωθούσαν νεωτεριστικές ιδέες.⁴⁰

Οι θεμελιώδεις αρχές του Διαφωτισμού, η ελευθερία της σκέψης, η πίστη στον ορθό λόγο και στην αξία της επιστημονικής μεθόδου, απαιτούσαν την εφαρμογή νέων συστημάτων αγωγής και μια εντελώς διαφορετική φιλοσοφία της παιδείας.⁴¹ Οι επιδιωκόμενες αλλαγές στο σχολείο είχαν μακροπρόθεσμα επιπτώσεις στο σύνολο της κοινωνίας, προοπτική που φάνταζε απειλητική σε όσους είχαν συμφέρον να μη μεταβληθεί και να μην τεθεί υπό αμφισβήτηση η κρατούσα τάξη πραγμάτων, όπως για παράδειγμα η Εκκλησία. Ως αποτέλεσμα, υπό την ηγεσία της τελευταίας εκδηλώθηκαν έντονες αντιδράσεις και έγινε προσπάθεια να παρεμποδιστεί η επιχειρούμενη πολιτισμική ανανέωση και η μετάβαση από το στάδιο της παράδοσης σε εκείνο της νεωτερικότητας.⁴²

Έτσι το Πατριαρχείο και ο ανώτερος κλήρος απέρριψαν τις ιδέες του Διαφωτισμού και άσκησαν έντονη πολεμική εναντίον τους. Ενδεικτικά αναφέρουμε την εγκύκλιο που εξέδωσε ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' και η Σύνοδος το 1819 προς τους κληρικούς και το σύνολο του ποιμνίου, με την οποία επισημαίνονταν οι κίνδυνοι που ελλόχευαν πίσω από την τάση να εγκαταλειφθεί η διδασκαλία της παραδοσιακής γραμματικής γνώσης προς όφελος της νεότερης επιστήμης και των μαθηματικών,⁴³ τα οποία θεωρούνταν ως επιζήμια για την αληθινή πίστη και τη σωτηρία της ψυχής των πιστών, καθώς θα τους οδηγούσαν στην ασέβεια και την αθεΐα. Ακόμα τον ίδιο χρόνο ο Πατριάρχης σε επίσημη επιστολή του έδινε συγχαρητήρια στον Π. Κοδρικά⁴⁴ για τη γλωσσική του πραγματεία με την οποία αντέκρουε τις

39. Κ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 9.

40. Τρ. Σκλαβενίτης, Σημειώσεις για το Διαφωτισμό στην Κωνσταντινούπολη του 1821, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Αφιερωμένου στη Μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά «Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία» που οργάνωσε ο Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού*, Αθήνα 1995, σελ. 260.

41. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 57.

42. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 79-82.

43. Γενικά με τον Διαφωτισμό έχουμε στροφή της επιστήμης στα μαθηματικά και ιδίως στις φυσικές επιστήμες οι οποίες θεωρήθηκε ότι μπορούν να προσφέρουν στον άνθρωπο γνώση για το φυσικό κόσμο με βάση το πείραμα. Η προσπάθεια επιστημονικής κατανόησης του κόσμου συνιστούσε απειλή για το θρησκευτικό πνευματικό οικοδόμημα καθώς η επικράτηση του νέου γνωστικού μοντέλου μπορούσε εύκολα να προκαλέσει αμφισβήτηση της θρησκευτικής πίστης. Κ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις Πρώτες Ρίζες ως την Εποχή μας*, Αθήνα 1987, σελ. 143-144.

44. Ο Παναγιώτης Κοδρικάς (1762-1827) υπήρξε γραμματέας Φαναριωτών Ηγεμόνων και κατόπιν διερμηνέας στο Υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας. Παράλληλα με τη διπλωματική του δράση ανέπτυξε και σημαντική συγγραφική δραστηριότητα με έργα κατά κύριο λόγο φιλολογικού περιεχομένου. Είναι γνωστός για τις αντιλήψεις του για τη γλώσσα οι οποίες αποτέλεσαν τη σημαντικότερη αιτία για την αντιπαράθεσή του με τον Αδαμάντιο Κοραή. Η επιστολή του Πατριάρχη αναφέρονταν στο έργο

αντιλήψεις του βασικού εκπροσώπου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Αδαμάντιου Κοραή σχετικά με τη γλώσσα.⁴⁵

Από την άλλη πλευρά πολλοί λόγιοι και στοχαστές του Διαφωτισμού ήταν ιδιαίτερα επικριτικοί απέναντι στην Εκκλησία και διαπνέονταν από αντικληρικά αισθήματα. Ένα φυλλάδιο που εκδόθηκε το 1819 με τίτλο «Κρίτωνος Στοχασμοί» επέκρινε μεταξύ άλλων τον Μητροπολίτη της Αδριανούπολης γιατί είχε οικοδομήσει πολυτελή κατοικία, καθώς τα χρήματα που δαπανήθηκαν για την ανέγερσή της θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για κοινωνικά επωφελείς σκοπούς, όπως για παράδειγμα για την αγορά του απαραίτητου εξοπλισμού για τη λειτουργία σχολείου. Το φυλλάδιο προκάλεσε την οργή του Πατριαρχείου με αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί ως βλάσφημο κείμενο και να καεί δημόσια στην πυρά το 1820 στην Κωνσταντινούπολη.⁴⁶

Ολοκληρώνοντας το ιστορικό πλαίσιο μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένες γενικές επισημάνσεις. Κατά την υπό εξέταση περίοδο με εξαίρεση την Κωνσταντινούπολη δεν μπορεί να γίνει λόγος για παροχή οργανωμένης εκπαίδευσης στη Θράκη πλην ελαχίστων περιπτώσεων. Η κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται σταδιακά από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα υπό την επίδραση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού οπότε η ηγετική θέση της Εκκλησίας στο πνευματικό και εκπαιδευτικό πεδίο αμφισβητήθηκε. Συγχρόνως έκανε την εμφάνισή της μια νέα γενιά κοσμικών λογίων, οι οποίοι διεκδικούσαν λόγο και συμμετοχή στα ζητήματα της παιδείας του Γένους και υποστήριζαν την ουσιαστική αναμόρφωση και τον εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού προγράμματος, ώστε να συμβαδίζει με το νεωτεριστικό πνεύμα που είχε ήδη επικρατήσει στη Δύση. Στην περιοχή της Θράκης βέβαια η απήχηση των νέων «φωτισμένων» αντιλήψεων ήταν περιορισμένη. Παρόλ' αυτά και εκεί διαμορφώθηκαν σταδιακά καταλληλότερες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης, όπως θα γίνει φανερό στη συνέχεια.

του που γράφτηκε το 1818 στο Παρίσι με τίτλο «Μελέτη περί της Ελληνικής κοινής διαλέκτου». Κ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 96-97, 353 και 366.

45. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 452.

46. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σελ. 452.